

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331 : 338.2

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/21.13>**Богущ Л.Г.**

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-3781>

СФЕРА ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ МАСШТАБНИХ ПРОТИЕПІДЕМІЧНИХ ЗАХОДІВ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, НЕДОЛІКИ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджуються здобутки, проблеми, недоліки регулювання сфери зайнятості та ринку праці України в умовах масштабних заходів, спричинених пандемією COVID-19. Визначено пріоритети узгодження відповідної державної політики в напрямі підвищення її ефективності задля соціального забезпечення і захисту найманих працівників та самозайнятих, стимулювання кризостійкості та конкурентоспроможності вітчизняної економіки, підтримання суспільно прийняттого рівня життя та національної безпеки. Перспективи стабілізації сфери зайнятості України у посткарантинний період тісно пов'язані із системними заходами щодо: диверсифікації та інноваційної модернізації економіки; підвищення мінімального рівня оплати праці, безпосередньо узгодженого із соціальним прожитковим мінімумом; реалізації адресних програм підтримки безробітних, активних програм стимулювання зайнятості та самозайнятості.

Ключові слова: сфера зайнятості, ринок праці, робоча сила, державна соціально-економічна політика, протиепідемічні заходи.

Постановка проблеми. Серед основних наслідків вимушеного запровадження масштабних протиепідемічних заходів в умовах пандемії COVID-19 – триваюча практика низки режимів і форм соціального дистанціювання (до локдауну включно); обмеження у функціонуванні спектру видів економічної діяльності (особливо численні й жорсткі стосовно підприємств і закладів сфери послуг, громадського і міжміського транспорту, поїздок і відпочинку за кордоном, а також вимог щодо доступу споживачів до цих послуг), вимушені простой виробництва в реальному секторі та експортоорієнтованих ланках економіки ресурсно-сировинної та напівфабрикатної спеціалізації з причин згорання попиту на їхню продукцію на національному і зовнішніх ринках; пов'язане із згаданими вище чинниками скорочення трудових доходів широких верств найманих працівників і самозайнятих (у т. ч. ФОП), звуження попиту на робочу силу на ринку праці, особливо помітне в сервісних ланках, будівництві, ресурсно-сировинних експортоорієнтованих видах діяльності; зростання кількості безробітних, поширення тіньової зайнятості, у т. ч. внаслідок повернення на Україну транскордонних трудових мігрантів (легальних і нелегальних), які, посилюючи навантаження на ринку праці, продовжують скептично ставитися до значної частини вітчизняних пропозицій зайнятості, особливо за параметрами пропонованої зарплати.

Посталі перед державою виклики щодо неможливості уникнення цих вимушених і здебільшого негативних тенденцій соціально-економічного роз-

витку вже другий рік сполучаються з нагальністю пом'якшення їх мультиплікованих впливів на рівень соціального захисту, доходів і життя найманих працівників та самозайнятих. Отже, актуальною є оцінка відповідних здобутків, проблем і недоліків регулювання сфери зайнятості та ринку праці в контексті їх своєчасності, комплексності, послідовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на рівень загроз, які продовжує спричиняти пандемія COVID-19, існуванню людської цивілізації, окремих країн та їх регіональних політико-економічних угруповань, а також нестандартність цієї кризи в новітньому періоді світового розвитку, проблематика потужної вірусної загрози та її наслідків для збереження демографічного і трудового потенціалу, з одного боку, масштабних протиепідемічних заходів, їх суперечливого впливу на соціально-економічну ситуацію та кон'юнктуру – з іншого, широко висвітлюється у фаховій літературі й періодиці. У контексті дослідження сфери зайнятості та ринку праці зокрема:

– аналізуються зміст, доцільність, збалансованість заходів щодо: впровадження режимів соціального дистанціювання (до локдауну включно) на підприємствах критичної інфраструктури, реального сектору економіки і таких, де може бути організована дистанційна робота; обмеження роботи підприємств, закладів, окремих видів діяльності у сфері послуг (торгівлі, громадського харчування, транспорту, освіти, культури, охорони здоров'я, рекреації тощо), у т. ч. внаслідок жорсткішої регламентації доступу до них споживачів;

компенсації працівникам і суб'єктам господарювання втрат зарплати і доходів від вимушених простоїв, неповної зайнятості, скорочення тривалості робочого дня і тижня (Л. Водянка, О. Макогон, Г. Морозова, О. Радчук, І. Тодоріко, С. Тодорюк) [1–4];

– вивчається світовий досвід регулювання прав та обов'язків працівників і роботодавців в умовах потужної епідемічної загрози та перспективи його поширення в Україні (Л. Водянка, Л. Зверева, О. Калмиков, О. Радчук, І. Тодоріко, С. Тодорюк) [1; 4–6];

– обґрунтовуються підходи до підвищення кризостійкості вітчизняної економіки та соціуму в короткостроковій і тривалій перспективі в умовах спектру ймовірних проблем забезпечення прийнятної якості життя (трудового, позатрудового) під впливом загроз санітарно-епідемічній безпеці та масштабних геокліматичних змін (Ю. Горбань, О. Замора, Л. Зверева, С. Кулицький, В. Скаршевський, Л. Ярема) [5; 7–10].

Мета статті полягає в узагальненні здобутків, проблем, недоліків регулювання сфери зайнятості та ринку праці України в умовах масштабних протиепідемічних заходів, а також визначенні пріоритетів узгодження державної політики в напрямі підвищення її ефективності задля соціального забезпечення і захисту найманих працівників та самозайнятих, стимулювання кризостійкості та конкурентоспроможності вітчизняної економіки, підтримання суспільно прийнятного рівня життя та національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Функціонування національних економік, у т. ч. вітчизняної, в умовах масштабних (макрорегіональних, глобальних) протиепідемічних заходів, спричинених пандемією COVID-19, у черговий раз довело, що ефективність реалізації та координації заходів із пом'якшення та запобігання наслідкам швидкого поширення нового небезпечного інфекційного захворювання, як і будь-якої іншої масштабної кризи (руйнівних стихійних явищ, загроз техногенного характеру, глобальних і макрорегіональних економічних криз, збройних конфліктів тощо), безпосередньо залежить від збалансованості, узгодженості та системності регулюючих механізмів і дій, застосовуваних органами влади всіх рівнів.

Водночас ситуації пандемій, як і решти означених масштабних кризових явищ, поряд із проблемами та загрозами в умовах нео- та постіндустріальної ринкової економіки створюють низку можливостей фінансового і господарського зростання для підприємств, пов'язаних із:

– капіталізацією інформації щодо нагальних потреб в обладнанні, витратних матеріалах, роботах, у т. ч. фінансованих через держзакупівлі, накопичуваних у держрезервах і суспільних фондах споживання; залученням до відповідних заходів у рамках державних програм стабілізації санітарно-епідемічної ситуації, зміцнення матеріально-технічної бази і кадрового потенціалу суспільної охорони здоров'я та охорони праці;

– виробництвом, реалізацією, логістикою споживчих товарів і послуг, затребуваних широкими верствами повсякчас, навіть в умовах різноманітних форм соціального дистанціювання, з огляду на національні та глобалізовані суспільно прийнятні уявлення про стандарти життєдіяльності (як відомо з активно нині

поширюваної інформації про подальше майнове розшарування найбагатших і найбідніших верств в умовах глобальної пандемії, саме торгівлі й транзиту такими товарами і послугами із залученням електронних мереж та інших сучасних технологій завдячує значна частина прибутків найбагатших підприємців і статків);

– виробництвом та експортом продукції ланок спеціалізації національних економік, попит на яку не зазнав скорочення під впливом наслідків пандемії (отже, переважно продукції спектру ланок наукоємного машинобудування, електроенергетики, харчової, агропереробної, фармацевтичної промисловості, високотехнологічних послуг тощо); імпортом товарів і послуг, критичних та рекомендованих для споживання в контексті модерних уявлень про гідний рівень і якість життя.

Подібний підхід до вивчення впливу наслідків пандемії COVID-19 на сферу зайнятості та ринок праці України вимагає не лише оцінки рівня обґрунтованості та збалансованості заходів пом'якшення і нівелювання втрат від вимушеного обмеження можливостей легально оплачуваної зайнятості та працевлаштування, скорочення трудових доходів на тлі зростання витрат на так звані обов'язкові послуги (ЖКГ, зв'язку, почасти транспорту) і продукти харчування, звуження попиту на працівників низки професій і видів діяльності, а й дослідження ефективності державної діяльності щодо реалізації корпоративних та індивідуальних можливостей і шансів розширення пропозиції і виробництва згаданої вище затребуваної продукції.

Загалом від початку запровадження в Україні масштабних протиепідемічних заходів (карантину в режимі надзвичайної ситуації, у т. ч. у формі локдауну, обмежень на соціальні взаємодії та пересування тощо) було вжито низку нагальних дій щодо: регулювання організації трудового процесу в галузях економіки; пом'якшення втрат доходів для найманих працівників, самозайнятих, середнього і великого бізнесу; запобігання різким коливанням рівня сплати ЄСВ та наповнення Пенсійного фонду внаслідок вимушених простоїв, тимчасової незайнятості, безробіття; збереження кадрового потенціалу та підвищення рівня оплати праці у спектрі ланок суспільної охорони здоров'я; стимулювання економічної активності осіб, які втратили роботу, у т. ч. з числа транскордонних трудових мігрантів, що повернулися на батьківщину через аналогічні карантинні обмеження в інших країнах світу. Водночас продовжувалися системні кроки з реформування трудового законодавства на користь розширення економічних прав і свобод, зниження соціального навантаження роботодавців.

Серед дій щодо пом'якшення негативного впливу карантинних заходів на рівень зайнятості та трудових доходів працюючих передусім слід відзначити:

– подальше унормування засад організації робочого тижня, позмінної роботи і скороченого робочого часу працівників, надання їх різним категоріям відпусток (оплачуваних та за власний рахунок);

– поживлений розвиток підходів до регулювання дистанційної роботи працівників (у т. ч. он-лайн) як форми організації трудового процесу, чітко унормованої у вітчизняному законодавстві лише у квітні 2020 р. під тиском протиепідемічних обмежень;

– удосконалення методик і практики реєстрації безробітних та виплат допомоги з безробіття (зокрема, часткового як наслідку карантинних обмежень), а також наповнення фондів обов'язкового соціального страхування та Пенсійного фонду за рахунок підвищення рівня сплати ЄСВ фізичними особами – підприємцями та самозайнятими;

– підвищення мінімальних обсягів виплат із безробіття, у т. ч. часткового;

– збереження права на житло та користування житлово-комунальними послугами у разі проблем з їх оплатою через нестачу доходів;

– започаткування низки програм компенсації суб'єктам господарювання втрат від примусового закриття, вимушених простоїв, обмежень у регламентах функціонування завдяки: наданню роботодавцям, які в період протиепідемічних заходів вимушено зупинили діяльність, державних компенсацій для виплати за відповідний період зарплат працівникам; компенсації визначеного урядом обсягу коштів за втрату доходів у разі підтвердження певних сфер економічної діяльності суб'єктів господарювання (передусім у сервісних ланках) та благонадійності у виконанні зобов'язань зі сплати ЄСВ у докарантинний період обумовленої тривалості; виділення урядом цільових ресурсів для надання підприємцям, які не працювали під час карантину, дешевих банківських кредитів, полегшення їм доступу до кредитних ресурсів з порівняно нижчими ставками; стимулюванню імунізованих категорій населення до використання фінансового бонусу, обіцяного за проходження двох процедур вакцинації від коронавірусу, на послуги за затвердженим переліком.

Згідно з ухваленими Верховною Радою у березні-квітні 2020 р. першими антикризовими законопроектами (у т. ч. Законом № 530-ХІ від 17.03.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»), карантин було визнано підставою для: переведення працівників на роботу вдома; оновлення правил реєстрації безробітних та призначення допомоги по безробіттю; надання тимчасово непрацюючим допомоги з часткового безробіття; звільнення підприємців від сплати ЄСВ терміном на 2 місяці; реалізації обґрунтованих ініціатив органів влади, організацій, підприємств, закладів щодо зміни графіків і процедур прийому та обслуговування фізичних і юридичних осіб; продовження термінів дії договорів оренди суб'єктами господарювання державного та комунального майна, які закінчуються у період карантину, до кінця обмежувальних заходів, а також впродовж одного місяця зі дня їх завершення (при цьому суб'єкти господарювання, діяльність яких була заборонена у період карантину, не повинні сплачувати орендну плату за договорами оренди державного чи комунального майна).

За рішеннями уряду:

– на час карантину за працівниками (як держслужбовцями, так і зайнятими у приватному секторі) зберігаються трудові права й оплата праці, звільняти їх не рекомендується (проте фактично і не забороняється). Кабмін рекомендував державним органам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям усіх форм власності та державним

банкам на час карантину [11]: не звільняти співробітників, що працюють удома, а також тих працівників, які пішли у відпустку за свій рахунок; утриматися від застосування звільнень громадян, передбачених пунктами 1, 3, 4 ст. 40 Кодексу законів про працю, що регламентують реорганізацію, ліквідацію, а також прогул, тобто підстави, які об'єктивно можуть виникнути у зв'язку з обставинами карантину і надзвичайної ситуації;

– особам, яких скоротили з роботи через карантин, має виплачуватися державна допомога;

– була спрощена процедура отримання допомоги з безробіття на період карантину (реєстрація безробітних має проводитися з першого дня після подання відповідної заяви до Центру зайнятості; з першого дня реєстрації так само має здійснюватися і призначення виплати);

– особам, які втратили роботу через карантин, було надано право на отримання субсидій на комунальні послуги;

– підтриманню рівня та якості життя працівників, які втратили трудові доходи внаслідок звільнення або вимушених простоїв, а також членів їх сімей, сприяють заборони в період дії карантину або обмежувальних заходів та протягом 30 днів зі дня їх відміни: примусового виселення з житла та примусового стягнення житла, що належить громадянам на праві приватної власності, під час виконання рішень судів щодо стягнення заборгованості за послуги ЖКГ; примусового виселення за несвоєчасну оплату цих послуг із жилих приміщень у будинках державного, громадського, соціального житлового фонду; припинення/зупинення надання житлово-комунальних послуг у разі їх несплати або неповної оплати.

Постанова Кабміну № 211 від 11.03.2020 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» рекомендувала починаючи з 16.03.2020 забезпечити організацію позмінної роботи працівників, а за технічної можливості – роботи в режимі реального часу через Інтернет.

Із метою врегулювання широкого спектру правовідносин роботодавців і зайнятих в умовах карантину та обмежувальних заходів законодавство передбачає право роботодавця доручити виконання роботи працівнику на певний період удома або за заявою працівника надати йому відпустку без збереження заробітної плати. Особам, які доглядають за дитиною віком до 14 років, відпустка без збереження заробітної плати має надаватися в обов'язковому порядку на весь термін запровадження карантину.

Згідно із Законом № 540 від 30.03.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», з 02.04.2020 набули чинності зміни до Кодексу законів про працю, згідно з якими КЗпП було доповнено ст. 60, що регулює гнучкий режим робочого часу у формі дистанційної або надомної роботи (як форми організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у т. ч. за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій,

але поза приміщенням роботодавця). Отже, у вітчизняному законодавстві дистанційна робота визначається за місцем (а не за способом) виконання, не впливаючи на тривалість робочого часу, оплату праці та податкове навантаження на фонд оплати праці.

Постанова КМУ № 306 від 22.04.2020 «Про затвердження Порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину та/або надзвичайної ситуації, встановлених Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» визначила розмір такої допомоги за кожну годину скороченого працівнику робочого часу з розрахунку двох третин тарифної ставки, але не більше розміру мінімальної зарплати.

Згідно із цим нормативним актом, допомога з часткового безробіття на період карантину має надаватися територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, працівникам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності за зверненням роботодавця для її виплати працівникам. Виплата працівникам допомоги з часткового безробіття на період карантину здійснюється роботодавцем, з яким оформлено трудові відносини; такий роботодавець не повинен мати боргів з ЄСВ за останні шість місяців. Допомогу передбачено надавати також суб'єктам малого і середнього підприємництва, у т. ч. ФОП. Суму допомоги з часткового безробіття на період карантину передбачається надавати роботодавцям на строк зупинення (скорочення) діяльності, а також протягом 30 календарних днів після завершення карантину. Право на допомогу нині мають усі працівники, з якими роботодавцем оформлено трудові відносини. Під час карантину, пов'язаного з першою хвилею коронавірусу (2020 р. – початок 2021 р.), виняток становили зайняті, які отримували пенсію, надалі це обмеження було усунуте.

Розмір допомоги з часткового безробіття на період карантину визначається виходячи з фінансових можливостей Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і не може перевищувати розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом. Допомога з часткового безробіття на період карантину не надається працівникам, які отримують оплату часу простою, а також під час освоєння нового виробництва (продукції) відповідно до ст. 113 Кодексу законів про працю. За доволі короткий час практика виплат допомоги з часткового безробіття довела доцільність її поширення і за межами поточних протиепідемічних заходів, у рамках інших надзвичайних ситуацій [12].

Важливу роль у підвищенні рівня соціального забезпечення й захисту населення (у т. ч. через оптимізацію процедур взаємодії із центрами зайнятості та фіскальними структурами, що, серед іншого, сприяють дотриманню вимог соціального дистанціювання) продовжує відігравати Закон № 1030-ІХ від 02.12.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо соціального захисту населення в період карантину,

пов'язаного із запобіганням виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». Зазначеним нормативно-правовим актом було внесено зміни до законів «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», які стосувалися: оптимізації строків, у які роботодавці мусять повідомляти територіальний центр зайнятості про заплановане масове вивільнення працівників; надання ваучерів особам, звільненим із військової служби після участі в АТО / ООС без установаження інвалідності; дозвіл головам сімейних фермерських господарств сплачувати єдиний соціальний внесок за себе та за інших членів цих господарств; усунення заборони на виплату пенсіонерам допомоги з часткового безробіття; використання коштів, які надійшли до державного бюджету від сплати адміністративно-господарських санкцій і пені, Фондом соціального захисту інвалідів для надання роботодавцям компенсацій за працевлаштування осіб з інвалідністю з числа зареєстрованих безробітних за направленням центрів зайнятості [13].

Поряд зі специфічними заходами, важливими для реалізації системних протиепідемічних дій із захисту працюючих та сукупного трудового потенціалу, активно продовжували просуватися зміни до трудового законодавства і низки засадничих нормативних актів соціального забезпечення, фактично орієнтовані на зниження соціального навантаження на роботодавців, особливо крупний бізнес. Ресурсно-сировинна й напівфабрикатна експортна орієнтація національної економіки, розвиток торгівлі й ресторанного господарства, а також спектру рекреаційних ланок на тлі руйнування широкого кола замкнених циклів виробництва (як у наукоємних високотехнологічних ланках, так і в агропереробній, харчовій, легкій промисловості) спричинили значний попит на працівників без тривалого професійного досвіду і стажу, низькокваліфіковану та некваліфіковану робочу силу.

У результаті продовжують руйнуватися мотивації вітчизняних роботодавців (держави, приватних структур, суб'єктів господарювання інших форм власності) до реалізації та поліпшення стандартів оплати праці, відтворення, життєдіяльності, інших аспектів соціального забезпечення сукупної робочої сили; формується та унормовується активний соціальний запит про владних, найбільш забезпечених і впливових верств населення на механізми швидкої та відчутної економії прямих та опосередкованих витрат на робочу силу. Серед таких тенденцій і дій – триваюча десятиріччями незадовільна опрацьованість та неузгодженість сукупності базових державних соціальних стандартів і гарантій; усунення прожиткового мінімуму як базового показника в методиках обчислення мінімальної зарплати, мінімального посадового окладу, низки соціальних виплат; використання офіційного і фактичного прожиткового мінімумів; поширення практик розщеплених трудових відносин, у яких функції роботодавця виконує посередницька структура, нестандартних форм зайнятості з мінімізованими соціально-трудохими гарантіями (у т. ч. застосовуваних до контингентів зайнятих, виведених за штат на великих і середніх підприємствах), безтарифних і контрактних систем

оплати праці, доповнених останніми нововведеннями щодо так званих «нульових» трудових контрактів, оплати лише фактично відпрацьованого робочого часу, яка дозволяється в обсязі, меншому за мінімальну зарплату/мінімальний посадовий оклад, а також прав роботодавців на подовження робочого часу і тижня в умовах виробничої необхідності без збільшення оплати праці.

Подібні підходи до реалізації соціальної політики загострюють проблеми гідної оплати праці, відтворення кваліфікованого трудових ресурсного потенціалу, диверсифікації економіки, продуктивної зайнятості, суттєвого і необґрунтованого майнового розшарування населення, низку негативних тенденцій на ринку праці (серед іншого – дедалі зростаючий брак фахівців технічних і вузьких спеціальностей; транскордонну трудову міграцію та еміграцію цих спеціалістів та інших категорій конкурентоспроможного працездатного населення; складність працевлаштування працездатних осіб 40–55 років, не кажучи вже про старших, беззаперечно до їхніх трудових досвіду і кваліфікації).

Яскравим побічним ефектом ресурсно-сировинної та напівфабрикатної спеціалізації незадовільно диверсифікованої економіки України, що в останні три десятиріччя послідовно втрачала матеріально-технічну базу переробних і високотехнологічних ланок, стало загострення проблеми постачання суспільної охорони здоров'я вітчизняними технікою, обладнанням, комплектуючими і витратними матеріалами, необхідними для протиепідемічних заходів, адже навіть за наявності персоналу достатньої кваліфікації виявилось неможливим швидко і без суттєвих цільових інвестицій та організаційних зусиль відродити/започаткувати їх виробництво.

Аналіз інформаційних обзорів державної підтримки сфери зайнятості та суміжних аспектів національної безпеки в країнах світу [1; 4–6] засвідчує дещо вище зосередження на заходах щодо фізичного збереження робочої сили та підтримки суб'єктів господарювання передусім за зверненням роботодавців (часто – з обов'язковою умовою надання певних доказів стосовно недоотримання вигоди і збитків). Найбільш поширеними стали заходи з: переведення штату і контрактних працівників на дистанційну роботу; розвитку онлайн-пропозиції товарів і послуг; реалізації прав на більш-менш тривалі оплачувані й неоплачувані відпустки для зайнятих; часткової компенсації найманим працівникам і самозайнятим утрат доходів через служби зайнятості; участі в програмах державної допомоги роботодавцям із метою збереження робочих місць. Водночас регіональні особливості задоволення попиту національних ринків праці в робочій силі зумовлювали ініціативи підприємців щодо розширення пропозиції вакансій у ланках, критичних для підтримання гідного рівня життя та боротьби з епідемічними загрозами.

На формальний погляд, порівняння якості організації, забезпечення та реалізації протиепідемічних заходів в економіці та сфері зайнятості низки розвинутих країн світу й України засвідчує достатню системність останніх, що мала б стати запорукою ефективності. Однак банальні причини численних прорахунків і невдач – брак фінансування, волонтаризм прийняття рішень, корумпованість механізмів розподілу коштів

за цільовими програмами – призвели до незначного або взагалі незадовільного результату. Найхарактерніші приклади – проблеми підвищення оплати праці та доплат працівникам суспільної охорони здоров'я і ланок критичної інфраструктури, удосконалення їх матеріально-технічної забезпеченості у зв'язку з перерозподілом цих коштів на будівельні програми (зокрема, дорожнього будівництва); процес виплати компенсацій суб'єктам господарювання в низці обслуговуючих видів діяльності в обсязі 8 тис грн, що було вкрай замало, зважаючи на понесені в 2020 р. збитки та недоотримані доходи, особливо за необґрунтованих підходів і процедури доведення права на отримання цих коштів; більше ніж скромний обсяг допомоги з часткового безробіття на період карантину для осіб, зареєстрованих у Державній службі зайнятості (розмір мінімальної допомоги було підвищено з 650 до 1000–1800 грн залежно від стажу безробітної особи [14]); невизначеність зобов'язань і процедур щодо бонусної компенсації низки послуг загальною вартістю на 1 000 грн для двічі вакцинованих від коронавірусу).

Незадовільна оплата праці в Україні, формальність значної частини програм стимулювання зайнятості (зокрема, розпочатої в лютому 2020 р. програми для малого бізнесу «Доступні кредити 5–7–9%» під робочою назвою «Повертайся та залишайся») негативно вплинули і на результати державних заходів щодо створення в Україні робочих місць для транскордонних трудових мігрантів, масове повернення яких відбулося в перші місяці макрорегіональних і глобальних протиепідемічних заходів. Із пом'якшенням карантинних заборон на пересування та ведення певних видів економічної діяльності в країнах-реципієнтах основна маса цих працівників знову виїхала для пошуків роботи за кордоном, а масштаби транскордонної трудової міграції почали швидко зростати. Цьому суттєво посприяло відновлене активне пропагування іноземними урядовими структурами та міжнародними кадровими агентствами пропозицій працевлаштування у сфері обслуговування, сільському господарстві, агропереробних ланках, будівництві, громадському транспорті, охороні здоров'я.

Загалом, оскільки сценарій падіння економіки на початку 2020 р. урядовими структурами не розглядався, а політика у сфері наповнення державного бюджету продовжує бажати кращого, то соціальні виплати, передбачені в межах надзвичайної ситуації, вже набули і надалі матимуть суттєве навантаження на державний бюджет та позабюджетні фонди соціального забезпечення. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, зокрема, втратив частину очікуваних на початку 2020 р. доходів унаслідок звільнення підприємців від сплати ЄСВ на час жорсткого карантину (як засвідчила практика, мінімум за 2 місяці), а також призупинення діяльності або ж ліквідації широкого кола малих і середніх суб'єктів господарювання, спричинених у т. ч. обмеженням споживчого попиту.

Зважаючи на стан і спеціалізацію вітчизняної економіки в міжнародному поділі праці, низький авторитет та практику відстоювання державними структурами національних інтересів, вплив відзначених негативів зберігатиметься і в посткризовому періоді,

оскільки наслідки пандемії спричинили глобальну рецесію, найглибшу з часів Другої світової війни (за словами Генсека ООН А. Гутерріша), що стимулює бідність, нерівність, нестабільність, а також посилює роль кон'юнктурних чинників та інструментів у конкуренції країн і виробників на зовнішніх ринках товарів і послуг.

За інформацією директора Державного центру зайнятості України [2], роботодавці майже не вживали заходів, пов'язаних зі збереженням трудових відносин; багато з них уже на першому тижні карантину обговорювали з працівниками можливість припинення трудових відносин за згодою сторін, намагаючись оптимізувати витрати та не виплачувати працівникам вихідну допомогу. Подекуди складалася абсурдна ситуація, коли роботодавці приходили зі своїми працівниками до центрів зайнятості та вимагали зареєструвати їх як безробітних. Наявність у роботодавців об'єктивних підстав для таких рішень, особливості чинної практики реалізації ними інших заходів для утримання працівників (різного роду відпусток, скорочень робочого часу, оголошень простою тощо), як очікується, буде з'ясовуватися у значній кількості судових позовів про поновлення на роботі.

Численні громадські активісти висловлювали ініціативи притягати роботодавців до кримінальної відповідальності за звільнення працівників під час карантину за ст. 172 ККУ «Грубе порушення законодавства про працю», однак, на думку фахівців ДЦЗУ, такі факти складно довести юридично. Іншою підставою для юридичних колізій у практиці звільнення працівників на початку карантинних обмежень слугує також факт, що такі поняття, як «робота вдома» або у «віддаленому режимі», законодавством на той час не регулювалися.

Висновки. Оцінюючи перспективи розвитку сфери зайнятості і ринку праці України у період продовження карантину та після завершення обмежувальних заходів, цілком обґрунтованим є висновок щодо очікуваного зростання рівня безробіття в результаті вітчизняної економічної кризи як частини відповідного глобального явища, спровокованого падінням виробництва і споживання (у т. ч. скороченням їх ресурсів на рівні держави, суб'єктів господарювання – від крупних до малого бізнесу, а також домогосподарств), обмеженнями транзиту товарів, послуг і населення (туристичних потоків, легальної і нелегальної робочої сили).

Серед причин посилення впливу зазначених негативних тенденцій на сферу зайнятості і ринок праці насамперед слід відзначити: значний дефіцит державного бюджету України, скорочення надходжень вітчизняних підприємств-експортерів унаслідок необґрунтованої динаміки валютних курсів; низький, особливо порівняно із сусідніми країнами та розвинутими державами далекого зарубіжжя, рівень оплати праці кваліфікованих працівників і фахівців у поєднанні зі значним незадоволеним попитом на них у широкому спектрі ланок; скорочення попиту на сировинну

продукцію на світових ринках; посилення очікувань потужної кризи фондових ринків та економік окремих розвинутих країн, зокрема внаслідок завищеної капіталізації їхніх сукупних ринкових активів (акцій національних суб'єктів господарювання) порівняно з квартальними та річними обсягами ВВП.

Подальше врегулювання проблем зайнятості в Україні в період масштабних протиепідемічних заходів та посткризового відновлення насамперед потребує:

- ефективних програм підтримки малого і середнього бізнесу як заходу, що, забезпечуючи відродження та збереження численних робочих місць, сприяє помітному зниженню соціальної напруги, запобігає маргіналізації й транскордонному відтоку робочої сили. Зокрема, компанії та підприємці, які не звільняли персонал під час карантину, могли б отримати: додаткові преференції в разі звернення за кредитами; зниження відсоткових ставок за ними; «кредитні канікули» або списання нарахованих відсотків за певний період;

- підтримки вітчизняного виробника, створення умов для модернізації його матеріально-технічної бази, зокрема в рамках: державних закупівель (відповідні сумарні середньорічні витрати останнім часом становлять приблизно 700 млрд грн [7]); реалізації інфраструктурних проєктів, у тому числі довготривалих (програм розбудови дорожньої мережі, критичної інфраструктури різних видів, інфраструктури туристичної індустрії), з урахуванням мультиплікативного впливу відповідних видів діяльності на суміжні ланки промисловості, транспорту, будівельної індустрії, сфер матеріально-технічного постачання й послуг;

- інноваційної та сервісно-орієнтованої диверсифікації національної економіки як ефективного доповнення її ресурсно-сировинної та аграрної спеціалізації в умовах реалізації стратегії усталення темпів розвитку та підвищення конкурентоспроможності на світових ринках;

- упровадження узгоджених довготривалих національних стратегій диверсифікації економіки та пом'якшення наслідків транскордонних трудових міграцій, конкурентоспроможних на тлі відповідних системних дій країн – реципієнтів робочої сили у близькому й далекому зарубіжжі.

Отже, перспективи стабілізації та подальшого розвитку сфери зайнятості України у посткарантинний період тісно взаємопов'язані із системними заходами щодо: поживлення та інноваційної модернізації реального сектору економіки (зокрема, його експорт-орієнтованих ланок); підвищення мінімального рівня оплати праці, безпосередньо узгодженого із соціальним прожитковим мінімумом як вагомим чинником поліпшення купівельної спроможності населення; збалансування попиту і пропозиції на ринку праці в рамках диверсифікації та детінізації зайнятості; реалізації адресних програм підтримки безробітних, а також активних програм стимулювання зайнятості та самозайнятості.

Список використаних джерел:

1. Водянка Л.Д., Тодорюк С.І., Тодоріко І.М. Вплив пандемії COVID-19 на стан ринку праці в Україні та світі. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 74–79.
2. Макогон О. Чи зросте безробіття через карантин. *Економічна правда*. 30.03.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658665/> (дата звернення: 28.11.2021).

3. Морозова Г. Звільнення під час карантину: як відстояти свої права. *Економічна правда*. 30.03.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658675/> (дата звернення: 28.11.2021).
4. Радчук О. Карантин та криза: яких змін на ринку праці очікувати українцям у 2020 році. *Слово і діло*. 31.03.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/31/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/karantyn-ta-kryza-yakux-zmin-rynku-praczi-ochikuvaty-ukrayincyam-2020-roczy> (дата звернення: 28.11.2021).
5. Зверева Л. Заходи зі збереження робочих місць під час COVID-19 в Україні та закордоном. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/142432-zahodi_zi_zberezhennya_robochih_misc_pid_chas_sovid-19_v_ukr.html (дата звернення: 28.11.2021).
6. Калмиков О. Америка в боргах і без роботи: про що свідчить жахлива статистика і чи все так погано? *BBC News*. 08.05.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52591053> (дата звернення: 28.11.2021).
7. Скаршевський В. Головною проблемою України становиться безробіття. *Страна.ua*. 01.05.2020. URL: <https://strana.ua/opinions/264681-hlavnoj-problemoj-ukrainy-stanovitsja-bezrobotitsa.html> (дата звернення: 28.11.2021).
8. Горбань Ю. Як пандемія COVID-19 змінила ринок праці в Україні. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html> (дата звернення: 28.11.2021).
9. Кулицький С. Український ринок праці під впливом пандемії COVID-19: стан та оцінка перспектив розвитку. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4941:si-tuatsiya-na-vitchiznyanomu-rinku-pratsi-v-umovakh-pandemiji&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 28.11.2021).
10. Ярема Л.В., Замора О.І. Управління ринком праці: регіональний аспект. *Агросвіт*. 2021. № 12. С. 34–38.
11. Уряд заборонив звільняти співробітників під час карантину. *Слово і діло*. 25.03.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/25/novyna/suspilstvo/uryad-zaboronyv-zvilnyaty-spivrobitnykiv-karantynu> (дата звернення: 28.11.2021).
12. Рада схвалила допомогу з часткового безробіття не лише в період пандемії COVID-19. *Юридична газета online*. 05.11.2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/rada-shvalila-dopomogu-z-chastkovogo-bezrobittya-ne-lishe-v-period-pandemiyi-covid19.html> (дата звернення: 28.11.2021).
13. «Карантинна» допомога по частковому безробіттю пенсіонерам та інші новації Закону № 1030. *Все про бухгалтерський облік*. 29.12.2020. URL: <http://vobu.ua/ukr/analytics/consultations/item/karantynna-dopomoha-po-chastkovomu-bezrobittiu-pensioneram-ta-inshi-novatsii-zakonu-1030> (дата звернення: 28.11.2021).
14. Рибінська І. Виплати для безробітних: які максимальні нарахування допомоги з часткового безробіття. *Слово і діло*. 28.01.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/statija/suspilstvo/vyplaty-bezrobitnyx-yaki-maksymalni-naraxuvannya-dopomohy-chastkovoho-bezrobittya> (дата звернення: 28.11.2021).

References:

1. Vodianka L.D., Todorik S.I., Todoriko I.M. (2021) Vplyv pandemii Covid-19 na stan rynku pratsi v Ukraini ta sviti [The Covid-19 pandemic' impact on the labor market in Ukraine and in the world]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 10, pp. 74–79.
2. Makohon O. (2020) Chy zroste bezrobittia cherez karantyn [Will unemployment increase due to the quarantine]. *Ekonomichna pravda*. 30.03.2020. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658665/> (accessed 28 November 2021).
3. Morozova H. (2020). Zvilnennia pid chas karantynu: yak vidstoiaty svoi prava [Dismissal during the quarantine: how to stand up for your rights]. *Ekonomichna pravda*. 30.03.2020. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658675/> (accessed 28 November 2021).
4. Radchuk O. (2020) Karantyn ta kryza: yakykh zmin na rynku pratsi ochikuvaty ukraintsiam u 2020 rotsi [Quarantine and crisis: what changes in the labor market can Ukrainians expect in 2020]. *Slovo i dilo*. 31.03.2020. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/31/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/karantyn-ta-kryza-yakux-zmin-rynku-praczi-ochikuvaty-ukrayincyam-2020-roczy> (accessed 28 November 2021).
5. Zvierieva L. (no data) Zakhody zi zberezhennia robochikh mistv pid chas COVID-19 v Ukraini ta zakordonom [Jobs preservation' measures during COVID-19 in Ukraine and abroad]. *Zakon i biznes*. Available at: https://zib.com.ua/ua/142432-zahodi_zi_zberezhennya_robochih_misc_pid_chas_sovid-19_v_ukr.html (accessed 28 November 2021).
6. Kalmykov O. (2020) Ameryka v borhakh i bez roboty: pro shcho svidchyt zhakhlyva statystyka i chy vse tak pohano? [America is in debt and out of work: what do the horrible statistics show and is everything so bad]. *BBC News*. 08.05.2020. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52591053> (accessed 28 November 2021).
7. Skarshevskij V. (2020) Glavnoj problemej Ukrainy stanovitsja bezrobotica [Unemployment is becoming Ukraine's main problem]. *Strana.ua*. 1.05.2020. Available at: <https://strana.ua/opinions/264681-hlavnoj-problemoj-ukrainy-stanovitsja-bezrobotitsa.html> (accessed 28 November 2021).
8. Horban Yu. (no data) Yak pandemiia COVID-19 zminyly rynek pratsi v Ukraini [How the COVID-19 pandemic has changed the labor market in Ukraine]. *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html> (accessed 28 November 2021).
9. Kulytskyi S. (no data) Ukrainyskyi rynek pratsi pid vplyvom pandemii COVID-19: stan ta otsinka perspektiv rozvytku [Ukrainian labor market under the influence of the COVID-19 pandemic: status and assessment of development prospects]. *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4941:situatsiya-na-vitchiznyanomu-rinku-pratsi-v-umovakh-pandemiji&catid=8&Itemid=350 (accessed 28 November 2021).
10. Yarema L.V., Zamora O.I. (2021) Upravlinnia rynkom pratsi: rehionalnyi aspekt [Labor market management: the regional dimension]. *Ahrosvit*, no. 12, pp. 34–38.
11. *Slovo i dilo*. (2020) Uriad zaboronyv zvilnyaty spivrobitnykiv pid chas karantynu [The government has banned the staff dismissal during quarantine]. 25.03.2020. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/25/novyna/suspilstvo/uryad-zaboronyv-zvilnyaty-spivrobitnykiv-karantynu> (accessed 28 November 2021).
12. *Yurydychna hazeta online*. (2020) Rada skhvalyla dopomogu z chastkovoho bezrobittia ne lyshe v period pandemii COVID-19 [The Verkhovna Rada approved partial unemployment assistance not only during the COVID-19 pandemic]. 5.11.2020. Available at: <https://yur-gazeta.com/golovna/rada-shvalila-dopomogu-z-chastkovogo-bezrobittya-ne-lishe-v-period-pandemiyi-covid19.html> (accessed 28 November 2021).
13. *Vse pro bukhgalterskyi oblik*. (2020) «Karantynna» dopomoha po chastkovomu bezrobittiu pensioneram ta inshi novatsii Zakonu № 1030 [«Quarantine» assistance for partial unemployment to retirees and other innovations of the Law № 1030]. 29.12.2020.

Available at: <http://vobu.ua/ukr/analytics/consultations/item/karantynna-dopomoha-po-chastkovomu-bezrobittiu-pensioneram-ta-inshi-novatsii-zakonu-1030> (accessed 28 November 2021).

14. Rybinska I. (2021) Vyplaty dlia bezrobitnykh: yaki maksimalni narakhuvannia dopomohy z chastkovoho bezrobittia [Unemployment benefits: what are the maximum accruals for partial unemployment]. *Slovo i dilo*. 28.01.2021. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/stattja/suspilstvo/vyplaty-bezrobitnyx-yaki-maksimalni-naraxuvannya-dopomohy-chastkovoho-bezrobittya> (accessed 28 November 2021).

Bogush Larysa

*Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

EMPLOYMENT IN CONDITIONS OF LARGE-SCALE ANTI-EPIDEMIC MEASURES: ACHIEVEMENTS, PROBLEMS, SHORTCOMINGS OF REGULATION

The article examines the achievements, problems, shortcomings of the regulation of Ukraine's employment and labor market in the context of large-scale measures caused by the COVID-19 pandemic; the priorities of relevant state policy' coordination in the direction of increasing its effectiveness for social protection of employees and the self-employed, promoting crisis resilience and competitiveness of the national economy, maintaining a socially acceptable living standard and national security are outlined. The research of the COVID-19 pandemic impact on Ukraine's employment and labor market requires not only an assessment of validity and balance of measures for mitigation and leveling of losses from forced restrictions on legally paid employment, reduction of labor income against the background of rising expenditures on the so-called mandatory services (housing, communications, partially transport) and food, narrowing the demand for workers in a number of professions and activities, but also the study of the effectiveness of government activities to implement corporate and individual opportunities and chances of expansion of the offer and manufacture of production that may be in demand in these conditions. Assessing the prospects for the development of Ukraine's employment and labor market during the extension of quarantine and after the restrictive measures' completion, it is reasonable to expect the unemployment growth as a result of the national economic crisis as part of the same global phenomenon caused by falling production and consumption (including reduction of their resources at the level of the state, business entities – from large to small ones, as well as households), restrictions on the transit of goods, services and the population (tourist flows, workforce). Prospects for the stabilization of Ukraine's employment in the post-quarantine period are closely related to systemic measures for: economy' diversification and innovative modernization; raising the minimum wage, directly consistent with the social subsistence level; implementation of targeted programs to support the unemployed, as well as active programs to stimulate employment and self-employment incentives.

Key words: *employment, labor market, workforce, state socio-economic policy, anti-epidemic measures.*

JEL classification: J08, J21, J38, I18, O15
